

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebü Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, Beyrut, ts., II, 248-249; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela'*, XIX, 51-53; a.mlf., *Tezkiretül-huffâz*, III, 1199; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân*, Beyrut 1984, III, 142; İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, Beyrut, ts., I, 68-73; Abdülkâdir b. Muhammed en-Nuaymî, *ed-Dâris fî târîhi'l-medâris* (nşr. Ca'fer el-Hasenî), Kahire 1988, II, 65-66; Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl bi-târîhi'l-Kuds ve'l-Halâl*, Amman 1973, I, 297; a.mlf., *el-Menhecû'l-aḥmed* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd — Âdil Nüveyhiz), Beyrut 1403/1983, II, 190-194; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, I, 360-362; *İzâhu'l-meknûn*, I, 155; II, 287, 425; Abdullah b. Ali es-Sübey'î, *ed-Dürrü'l-münadḍad fî esmâ'î kütübi mezhebi'l-imâm Aḥmed* (nşr. Câsim ed-Devserî), Beyrut 1410/1990, s. 22; T. Bianquis — S. Atassi-Khattab, "Luttas d'influence à l'intérieur du Sunnisme Damascain entre 400 et 550 de l'Hégire", *BEO*, XXX (1978), s. 368-369.

ORHAN ÇEKER

EBÜ'L-FETH ed-DEYLEMÎ

(أبو الفتح الديلمي)

Nâsir-Lidîmillâh
Ebü'l-Feth Nâsir b. el-Hüseyn
b. Muhammed el-Hasenî
(ö. 444/1052)

Yemen'de ilk kurulan
Zeydî İmamları Devleti'nin
son lideri ve Zeydiyye'nin
otuz altıncı imâmı
(1039-1052).

Kaynaklarda gerek kendisinin gerekse baba ve dedelerinin adları hakkında değişik tesbitler yapılmıştır. Hz. Hasan'ın soyundan gelen bir aileye mensup olduğu bilinmektedir. Hazar denizinin güneybatısında Deylemliler arasında da "vet" te bulunduğu için Deylemî nisbesiyle anılmaktadır. 429 (1038) yılından sonra Yemen'e geldi ve Kuzey Yemen'de imamlığını ilân ederek halkı kendisine biat etmeye çağırdı. Pek çok kabilenin bu davete uyarak biat etmesiyle askerî gücü arttı. Zâhir Hemdân bölgesinde Zîbîn yakınındaki Zafâr kasabasında inşa ettirdiği kaleye yerleşti. 437'de (1045) Sa'de şehirini zaptederek buradaki Benî Havlân kabilesini kılıçtan geçirdi. Aynı yıl San'a'yı zaptetti. Ertesi yıl İmam Hüseyin el-Mehdî'nin kardeşi ve bir Zeydî fırkasının lideri olan Ca'fer b. Kâsım el-İyânî'den biat aldı. Bir müddet sonra Ca'fer, Hemdân'ın reisi Yahyâ b. Ebü Hâşid ile birlikte isyan ederek Ebü'l-Feth ed-Deylemî'nin adamlarını San'a'dan sürdüler ve hutbelerden adını çıkardılar. Bu sırada Acîb ve Esâfîit kalelerini ele geçirmek için Ca'fer ile Ebü'l-Feth ed-Deylemî'ye

bağlı kuvvetler arasında savaşlar oldu. Ali b. Muhammed es-Suleyhî'nin 439 (1047) yılında Cebelimesâr'ı işgali ve Yemen'de süratli bir istilâ hareketine girişmesi üzerine Ebü'l-Feth ed-Deylemî, mensuplarıyla birlikte çeşitli beldelere sığınmak zorunda kaldı; o günlerde Yemen'de devam eden kıtlığın da tesiriyle taraftarlarının birçoğunu kaybetti. Ardından Necdülcâh denilen yerde Ali b. Muhammed es-Suleyhî'ye yenildi ve 70 taraftarıyla birlikte öldürüldü. Mezarı Ans'a bağlı Efîk köyündedir. Onun neslinden gelenler Yemen'de daha sonraki dönemlerde Benü'd-Deylemî adıyla meşhur olmuşlardır.

Eserlerinden müfessir ve fakih olduğu anlaşılan Ebü'l-Feth ed-Deylemî'nin kaynaklarda adı geçen eserleri şunlardır: *el-Burhân fî tefsiri garibi'l-Kur'ân*, *el-'Ahdü'l-ekid fî tefsiri'l-Kur'âni'l-mecid*, *Mesâ'ilü's-Şerif el-Kâsım b. el-'Abbâs* (bu eserlerin yazma nüshaları için bk. Abdullah Muhammed Habeşî, s. 587; Ahmed b. Muhammed eş-Şâmî, I, 263), *er-Risâletü'l-mübhice fi'r-reddi 'alâ firkatî'd-dalâli'l-müteleccice*, *el-Ma'ârif*.

BİBLİYOGRAFYA :

Keşfü'z-zunûn, II, 1724; Yahyâ b. Hüseyin, *Ġâyetü'l-emânî fî aḥbârî'l-kuḥni'l-Yemânî* (nşr. Saîd Abdülfettâh Âşûr — M. Mustafa Ziyâde), Kahire 1388/1968, s. 246-247, 250; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 698; Zirikî, *el-A'lâm*, VIII, 309-310; Hasan Süleyman Mahmûd, *Târîhu'l-Yemen*, Kahire 1376/1957, s. 194-195; Kehâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, XIII, 69-70; Ahmed Mahmûd Subhî, *ez-Zeydiyye*, Kahire 1404/1984, s. 590; Ahmed b. Muhammed eş-Şâmî, *Târîhu'l-Yemeni'l-fikri fi'l-'aşri'l-'Abbâsî*, Beyrut 1407/1987, I, 263; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Meşâdirü'l-fikri'l-İslâmî fi'l-Yemen*, Beyrut 1408/1988, s. 586-587; İsamüddin Abdurraûf el-Fikî, *el-Yemen fî zillî'l-İslâm* (baskı yeri ve yılı yok) (Dârü'l-Fikri'l-Arabî), s. 125-126; R. Strothmann, "Nâsir", *IA*, IX, 94; a.mlf., "Zeydiyye", a.e., XIII, 550; W. Madelung, "Abu'l-Fath al-Daylamî", *EJ² Suppl.* (İng.), s. 22.

M. ZEKİ DUMAN

EBÜ'L-FETH el-EZDÎ

(أبو الفتح الأزدي)

Ebü'l-Feth Muhammed b. Hüseyin
b. Ahmed el-Ezdî el-Mevsilî
(ö. 374/985)

Hadis hâfızı.

Musul'da doğup Bağdat'ta yaşadı. Yetişme çağında Ebü Ya'lâ el-Mevsilî, İbn Cerîr et-Taberî, Ebü Arûbe el-Harânî, İbnü'l-Bâğandî, Ebü'l-Kâsım el-

Begavî ve daha birçok hocadan hadis aldı. Kendisinden de Ebü Nuaym el-İsfahânî, Ebü İshak İbrâhim b. Ömer el-Bermekî gibi hadisçiler rivayette bulundular.

Ebü Bekir el-Berkânî'nin zayıf bir râvî kabul ettiği Ebü'l-Feth, Büveyhî emirlerinden Rûknüddeve (947-976) için, "Ceb-râil Hz. Peygamber'e bu emirin süretine girerek vahiy getirirdi" anlamında bir hadis uydurmakla ve bunun karşılığında emirin iltifat ve ikramına nâil olmakla itham edilmiştir. Hatîb el-Bağdâdî'nin naklettiği bu hadis uydurma olayını Sem'ânî ve İbnü'l-Cevzî ondan aynen aktarmakta, İbn Hacer el-Askalânî ise bu hadiseyi bir başka Muhammed b. Hüseyin el-Ezdî'nin biyografisinde (*Lisânü'l-Mizân*, V, 140) zikretmektedir. Ancak Zehebî'nin hiçbir eserinde bunu nakletmemesi iddiayı doğru bulmadığı kanaatini uyandırmaktadır. Hatîb el-Bağdâdî, Ebü'l-Feth'in rivayetleri arasında garîb ve münker hadisler bulunduğunu söylemekte, münker rivayetlerine bir misal veren Zehebî ise onu ileri derecede zayıf bulanların haklı olmadığını ifade etmektedir.

Musul âlimlerinin önemsemedikleri ve hatta hafife aldıkları Ebü'l-Feth, zayıf râviler hakkında yazdığı eserinde müsamahasız davrandığı ve birçok muhadisin güvenilir kabul ettiği pek çok kişiyi hiçbir delile dayanmaksızın zayıf saydığı için tenkit edilmiştir.

Ebü'l-Feth el-Ezdî Şevval 374'te (Mart 985) Musul'da vefat etti. Bu tarih 367 (977-78) ve 369 (979-80) olarak da zikredilmektedir.

Eserleri. 1. *Tesmiyetü men vâfeka ismühû isme ebîhi mine's-şâḥâbe ve't-tâbi'in ve men ba' dehüm mine'l-muḥaddisîn*. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire, risâlenin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki nüshasına (III. Ahmed, nr. 624/17, vr. 226^a-228^a) dayanarak eseri *Men vâfeka ismühû isme ebîhi* adıyla ve müellifin *Men vâfeka ismühû künyete ebîhi* adlı risâlesiyle birlikte yayımlamıştır (Küveyt 1408/1988). 2. *Men vâfeka ismühû künyete ebîhi*. Müellifin birinci eseriyle birlikte neşredilmiştir (Küveyt 1408/1988). 3. *Kitâbü'l-Maḥzûn fî 'ilmi'l-ḥadîs*. Kendilerinden sadece bir kişinin hadis rivayet ettiği 269 sahâbîyi alfabetik olarak sıraladığı ve bunlardan seksen ikisinin rivayetlerini de zikrettiği eserin bir nüshası Topkapı Sarayı Mü-

zesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (III. Ahmed, nr. 624/20, vr. 206^b-219^b). Ali Vasfi Kurt eser üzerinde yüksek lisans tezi çalışması yapmıştır (MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987). 4. *İsmü külli şahâbiyyîn revâ 'an Resûlillâh emren ve neh-yen ve men ba' dehû mine't-tâbi'în ve ğayrihim mimmen lâ eħa lehû yû-vâfiķu ismühû min neķaleti'l-ħadîs min cemî'i'l-emşâr*. Eserin birer nüshası Topkapı Sarayı Müzesi (III. Ahmed, nr. 2969/5, vr. 525^a-532^b) ve Süleymaniye (Lâleli, nr. 3729/8, vr. 73^b-92^a) kütüphanelerinde mevcuttur. 5. *Eħadîs münteķât*. Garîbü'l-ħadîse dair olan bu çalışmanın bir nüshası Zâhiriyye Kütüphanesi'ndedir (Mecmua, nr. 79, vr. 112^a-115^b). 6. *Kitâb fihi mevâ'iz ve ħikem*. Bir nüshası Zâhiriyye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Mecmua, nr. 18, vr. 176^a-193^a).

Ayrıca *Fevâ'id fi'l-ħadîs*, Zehebî'nin büyük bir cilt olduğunu söylediği *el-Cerħ ve't-ta'dîl fi'd-ďu'afâ' min ricâli'l-ħadîs* ve *Şerħu's-Şihâb* adlı eserlerinin bulunduğu kaynaklarda zikredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, II, 243-244; Sem'ânî, *el-Ensâb*, I, 198-199; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* (Atâ), XIV, 308-309; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 303; Zehebî, *A' lâmü'n-nübelâ'*, XVI, 347-350; a.mlf., *Tezkiretü'l-ħuffâz*, III, 967-968; a.mlf., *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 523; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 40; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, V, 139-140; *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 50; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 84; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 280; Sezgin, *GAS*, I, 199-200; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mu'ellifîn*, IX, 232; Ziriklî, *el-A' lâm* (Fethullah), VI, 98.

İSMAİL L. ÇAKAN

EBÜ'İ-FİDÂ

(أبو الفدا)

Ebü'l-Fidâ' el-Melikü'l-Müeyyed
İmâdüddîn İsmâil b. Alî
b. Mahmûd el-Eyyûbî
(ö. 732/1331)

Eyyûbî hânedanına mensup melik,
tarihçi ve coğrafyacı.

672 yılı Cemâziyelevvelinde (Kasım 1273) Dimaşk'ta doğdu. Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin yeğeni Hama hâkimi Takıyyüddin Ömer'in ahfadındandır. Ailesi Moğol istilâsı sırasında Hama'dan Dimaşk'a kaçmıştı. Moğollar'ın 680'de (1281) Humus yakınlarında mağlûp olması üzerine ailesi, şehrin hâkimi olan amcası el-

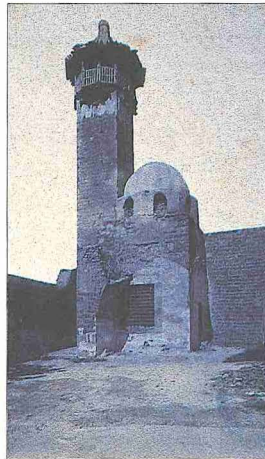
Melikü'l-Mansûr Muhammed'le birlikte tekrar Hama'ya döndü. Babası el-Melikü'l-Efdal Ali 683'ten (1284-85) itibaren Hama'da idarî görev aldı. On iki yaşlarında iken amcazadesi el-Melikü'l-Muzaffer Mahmud'la beraber Haçlılar'a karşı düzenlenen birçok sefere ve bu arada Merkab Kalesi'nin fethine, daha sonra da Trablusşam'ın ve diğer sahil şehirlerinin Haçlılar'dan geri alınması için düzenlenen seferlere katıldı. 691'de (1292) Fırat kıyılarında hâkim bir mevkide bulunan Kal'atü'r-Rûm'u zaptetmek üzere gönderilen orduda görev aldı ve büyük kahramanlıklar gösterdi. 698 (1298-99) yılında Memlûk Sultanı Lâçin'in Sis'te hüküm süren Ermeni Krallığı'na karşı tertipleği sefere iştirak etti. Babasının ölümünden sonra el-Melikü'l-Muzaffer'in yardımcısı oldu ve ordudaki rütbesi yükseltildi. Daha sonra Moğollar'la yapılan savaflara katıldı. Bu arada Esîrüddin Abdurrahman el-Ebherî ve Kâdilkudât İbn Vâsıl gibi birçok hocadan ders aldı. Fıkıh, tefsir, felsefe, mantık, tıp, botanik, tarih, coğrafya ve nahiv gibi çeşitli ilim dallarında bilgi sahibi oldu. Çok erken tarihlerden itibaren devrinde meydana gelen olayları kaydetmeye başladı. Ayrıca şiir yazdı ve zamanındaki edebî gelişmelere rehberlik etti. el-Melikü'l-Muzaffer'in 698'de (1298-99) ansızın ölümü üzerine Hama'nın yönetimi Eyyûbî ailesinin elinden çıktı ve Emîr Karasungur buraya nâib tayin edildi. Ancak Ebü'l-Fidâ bir müddet sonra Kerek'te bulunduğu sırada Memlûk Sultanı el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun ile görüşerek onun güvenini kazandı ve kendisini Hama'ya nâib tayin ettirdi (8 Cemâziyelevvel 710 / 3 Ekim 1310). el-Melikü'n-Nâsır Muhammed ile sık sık görüşüp dost-

luklarını daha da sağlamlaştırdı ve 25 Rebîülâhîr 712 (30 Ağustos 1312) tarihinde el-Melikü's-Sâlih İakabıyla Hama meliki oldu. 1320'de Sultan Muhammed ile birlikte hacca gittiler, dönüşte el-Melikü'n-Nâsır Muhammed ona sultan unvanını ve el-Melikü'l-Müeyyed lakabını verdi, bütün saltanat ââmetlerini taşımasına müsaade etti (17 Muharrem 720/28 Şubat 1320). Sultan Muhammed onun ilmine, edep ve faziletine hayrandı. Bundan dolayı bütün emirlerin ve devlet erkânının ona saygılı davranmalarını istedi.

Ebü'l-Fidâ sultan unvanını aldıktan sonra da tevazudan uzaklaşmadı ve halkın ihtiyaçlarıyla yakından ilgilendi. Bir kısmı bugün bile ayakta olan saray, cami ve medreseler yaptırdı. Hama'daki Câmîu'l-hayyât (Câmîu'd-dehşet) onun eseridir. Suriye ve Mısır'daki emîr ve meliklerin birbirleriyle sürekli mücadele ve rekabet içinde oldukları bir dönemde Hama'yı hiçbir saldırıya uğramaksızın idare etmesi, onun kabiliyetli ve maharetli bir devlet adamı olduğunu göstermektedir. Ayrıca âlim, edip ve şairleri korumuştur.

Ebü'l-Fidâ 23 Muharrem 732'de (26 Ekim 1331) Hama'da vefat etti ve daha önce kendisi için yaptırdığı türbede defnedildi. Ölümü sadece ilim sahiplerini değil aynı zamanda onun âdil yönetimi altında müreffeh ve huzurlu bir hayat yaşayan Hama halkını da mateme boğmuştur. Zamanla harap olan türbesi 1925'te tamir ettirilmiştir.

Eserleri. 1. *el-Muħtaşar* fi târîhi'l-beşer* (*el-Muħtaşar fi aħbâri'l-beşer*, *Târîhu Ebi'l-Fidâ*). Yaratılıştan 729 (1329) yılına kadar gelen umumi bir tarih olup ilk defa 1286'da (1870) İstanbul'da iki cilt (dört cüz) halinde yayımlanmıştır. 2. *Takvîmü'l-büldân**. VIII. (XIV.) yüzyılda coğrafya alanında yazılmış en değerli kitaplardan biri olup ilk defa 1840'ta J. T. Reinaud ve M. G. de Slane tarafından Paris'te yayımlanmıştır. 3. *Nazmü'l-Ĥâvi's-şaqîr*. Necmeddin Abdülgaffâr el-Kazvîni'nin *el-Ĥâvi's-şaqîr* adlı eserinin manzum şeklidir (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3678/20). 4. *Şerħu'l-Kâfiye*. Cemâleddin İbnü'l-Hâcib'in nahve dair *el-Kâfiye* adlı eserine yazmış olduğu şerhtir (Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, nr. 2892). Bunlardan başka kaynaklarda adları geçen diğer eserleri de şunlardır: *Kitâbü'l-Mevâzîn*, *et-Tibrü'l-mesbûk*

Ebü'l-Fidâ'nın Hama'daki türbesinin XIX. yüzyıl sonlarındaki durumunu gösteren bir fotoğraf (İÜ Ktp., Albüm, nr. 90.567)